

Tidsgeografin synliggör livsformernas praxis

av
Tora Friberg

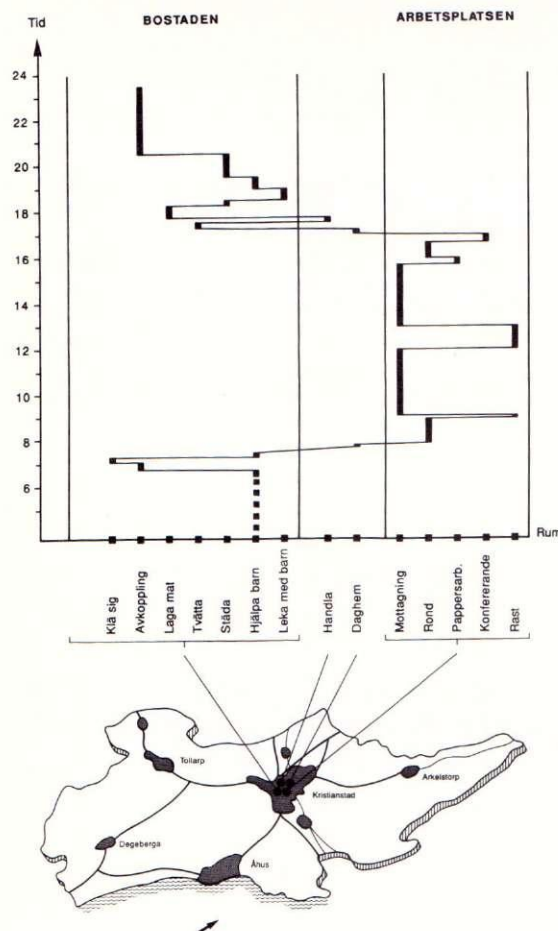
Tora Friberg,
Kulturgeografi och ekonomisk
geografi, Lunds universitet.

Under ett par decennier har kvinnornas situation förändrats avsevärt. En viktig uppgift är därför att få grepp om hur dagens kvinnor organiserar sina liv. I denna artikel kopplas tidsgeografin till livsformsanalyser så att realistiska bilder av kvinnors vardag skapas; bilder som visar att kvinnor lever på olika sätt men också att de försätts i likartade situationer. Artikeln bygger till viss del på Tora Fribergs doktorsavhandling, som recenseras i detta nummer.

GEOGRAFER placerar på ett eller annat sätt sina studieobjekt i ett rumsligt sammanhang. *Tidsgeografer* lägger till ytterligare en dimension, nämligen tiden. Istället för att stanna vid att skapa bilder eller kartor av det rumsliga utfallet vid ett givet tillfälle koncentrerar sig tidsgeografen på serien av bilder – av förloppet. Precis som alla mänskliga handlingar äger rum någonstans, sker de under en viss tidsperiod, vars längd kan variera från ett ögonblick till ett livsförlopp. Händelser som har olika ursprung kan komma att gripa in i och påverka varandra därför att de inträffar – samtidigt – på samma plats. Rummet är en mycket konkret och synlig dimension i verkligheten. Tiden är visserligen inte en direkt synlig dimension men ytterst

påtaglig och mätbar i sin linjära form. *Alla mänskliga handlingar sker i tid och rum*, vilket sätter upp gränser för vad enskilda individer kan företa sig. Det finns bara tjugofyra timmar på ett dygn. Man kan bara vistas på en plats i taget.¹ De upplevelser av vardagslivet som dagens förvärvsarbete kvinna förmedlar genomsyras snarare av brist på tid än svårigheter att överbrygga avstånd.

Det tidsgeografiska sättet att fånga in förlopp är att följa en individ under en tidsperiod och studera de händelser hon är inbegripen i och placera detta i rummet. Man skapar därmed en *individbana* eller en trajektoria (som kan ritas in i ett tidrumdiagram, se figur 1). Det kan också vara fråga om flera individer, en grupp eller en population och det behöver inte begränsas till

Figur 1. En läkares vardag.

levande varelser utan tankemässigt kan det mycket väl vara vilken existens som helst. Det förlopp som avbildas speglar ett aktivitetsmönster, där händelserna inträffar i en viss ordning och efter en viss logik. Dessa kan ordnas i *projekt*. I projekten hör händelser samman på grund av att de är konsekvenser av ett visst beslut och har ett gemensamt mål (Hägerstrand & Lenntorp 1974 s. 229; Hägerstrand 1985 s. 201).

Att få ett barn och uppfostra det till vuxen ålder är exempel på ett projekt med vilket följer många åtaganden. Det påverkar i hög grad hur en kvinna kan organisera sitt liv. Att storstäda hemmet är exempel på ett mindre projekt, vilket dock innehåller många moment som ska genomföras. Det är alldeles uppenbart att det kvinnor med barn

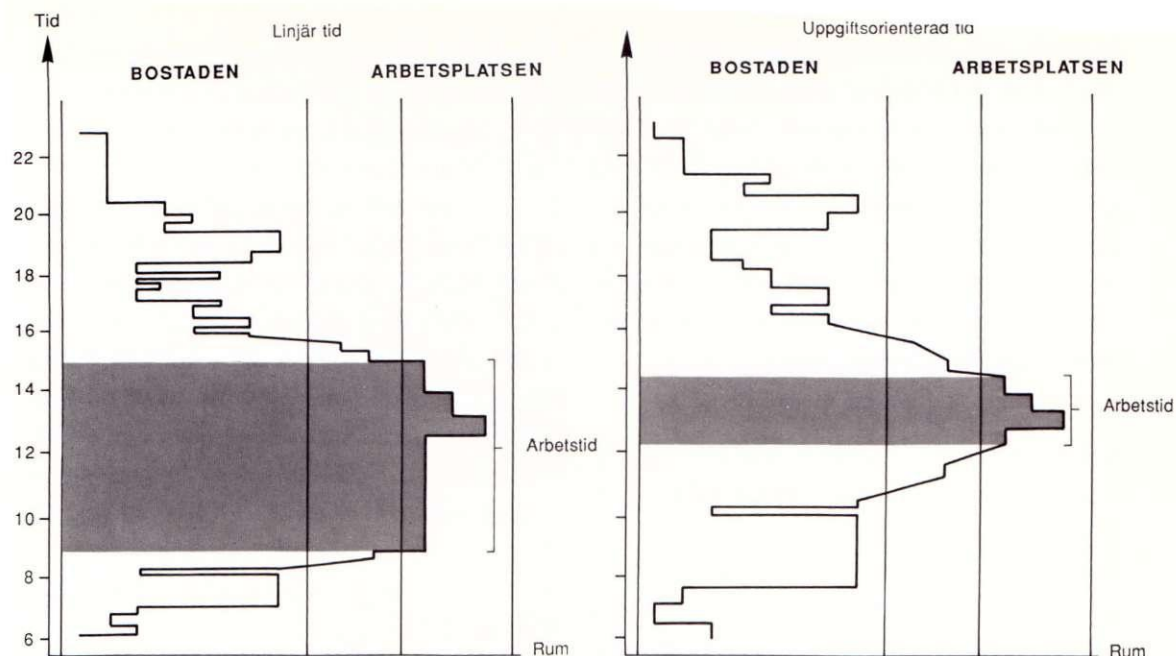
framför allt tvingas hantera är "kollisioner" mellan projekt; mellan sina egna och andras. Barnens och mannens projekt får ofta förtur framför de egna och kvinnornas lott blir lätt att stå till pass för andra; kvinnors tid blir andras tid.

Tidsgeografin kan kallas ett synsätt. Den fungerar även som analysmodell och i de studier artikeln grundas på (Friberg 1990, 1991) är tidsgeografin applicerad på hur kvinnor organiserar sin vardag, huvudsakligen förvärvsarbetsande kvinnor med barn. Analyserna utgår från intervjupersonernas egna tidsdagböcker (med angivelse av *vad* som inträffat samt *var* och *när*) som kompletterats med ostrukturerade intervjuer av samtalskaraktär. Dagboksskrivandet har som metod den fördelen att det sorterar det människor faktiskt gör från det de tror, vill eller hoppas att de gör. De kvinnor som intervjuades underskattade till exempel systematiskt tidsåtgången för hushållsarbete vid en allmän fråga. De hade även svårt att i detalj redogöra för vad de ägnade sig åt föregående dag, "Inget särskilt" var det stående svaret. Likaså svarade de ofta "Vi delar lika" på frågan om arbetsfördelningen i hemmet. Dagböckerna överraskade därför ofta dem själva.

En kvinnlig läkares dag

Som illustration till hur tidsgeografin kan tillämpas vid en analys av vardagens organisation ska en kvinna lyftas fram. Anita är läkare och arbetar på sjukhuset i Kristianstad. Hon bor med sin man och treåriga dotter i en bostadsrättslägenhet i centrala Kristianstad. Eftersom hennes man har en lång resväg varje dag till sitt arbete är detta en praktisk lösning. Anita har nära till sitt arbete och daghemmet som dottern vistas på ligger mitt emellan bostaden och arbetsplatsen. Hon arbetar heltid, vilket innebär 45 timmar i veckan plus jourer en kväll i veckan och en helg i månaden.

Denna dag börjar Anita sitt arbete strax före kl 8.00 och stiger därför upp 6.30 (se figur 1). Hon börjar med att ge dottern välling och sätter på

Figur 3. En barnsköterskas vardag med linjär och uppgiftsorienterad tid.

Tidsgeografin har ett utifrånperspektiv – betraktar människor som objekt – och koncentrerar sig förutom på synliggörandet på att peka ut de *möjligheter* som står människor till buds och de *restriktioner* de möter till exempel i termer av tillgänglighet, tidsallokering etc. Om emellertid informationen i aktivitets-dagböckerna byggs ut med intervjuer som ger kunskap om människors materiella villkor och förhållningssätt samt deras egna förklaringar till sina handlingar når man en fördjupad förståelse för hur vardagens mönster formas. Ett sådant inifrånperspektiv uppfordrar till förklaringsmodeller som sätter in människors handlande i ett samhälleligt sammanhang. Här kommer den strukturella livsformsteorin in i analysprocessen.

Kvinnors vardag: skilda livsformer

På ett förenklat sätt, med inspiration från främst Højrup (1983) men också Rahbek Christensen (1987) och Björnberg & Bäck-Wiklund (1987), menas med *livsform* hur en grupp människor lever; hur de tänker, tycker, handlar. En livsform

karaktäriseras av de materiella villkoren men också av den ideologi den omfattar; alltså hur de ser på världen och hur de anser att man ska bära sig åt i olika situationer. De materiella villkoren och värderingarna hänger samman, vilket kommer till uttryck i de konkreta aktiviteterna, vilket motsvarar livsformens praxis. En mer precis definition kan vara att praxis är det moment i den dialektiska processen där objektet (den materiella situationen) och subjektet (människan) förenas. "I praxis gestaltar människan sina tankar och känslor i den materiella verklighet som står till buds" (Lindqvist & Wikdahl 1982 s. 28). Kvinnornas aktivitetsmönster är förvisso en återspejling av skilda materiella villkor och förhållningssätt. Tidsgeografin lägger en grund för en systematisk analys av den praxis som utvecklas i de olika livsformerna. I exemplet ovan beskrivs vardagen utifrån en given dag. Det skulle också kunna vara hela livscykel som lyfts fram.

Att ringa in ett antal livsformer är att skapa typologier som man inte föreställer sig ska passa in på alla människor exakt, men de ska ändå fånga

förtjänsten att den *synliggör* mycket av sådant som annars skulle bli fördolt och ger det proportioner i form av tid. Det gäller tidsåtgång men också att händelserna sker i en viss tids-ordning och att en del med nödvändighet hänger samman i sekvenser. Det går inte att effektivisera och stuva om hur som helst i ett dags- eller veckoprogram.

Ett av problemen för dagens "moderna" kvinna är att hon själv undervärderar de traditionellt kvinnliga arbetsuppgifterna. Det tar sig uttryck i att hon underskattar hur mycket tid som går åt och har ambitionen att klara av dem ännu snabbare; en kamp med tiden som ger upphov till känslor av otillräcklighet. Det kan illustreras om tidrums-

diagrammet, med sin linjära tidsuppfattning, kompletteras med en konstruktion av *uppgiftsorienterad tidsuppfattning*, dvs. där upplevelsen av tiden direkt relateras till arbetsuppgiften. I figur 2 och 3 visas hur barnsköterskan Mias dag ser ut, dels genom hennes dagbok och dels med ett tidrumsdiagram där båda tidsuppfattningarna åskådliggörs. Sjuket av uppgifter som ska hinnas med hemma tvingar fram en kraftsamling som i tid upplevs som mycket mer omfattande än den är mätt i timmar och minuter. Hennes insatser på jobbet är betydligt mer överblickbara och kontrollerbara och upplevs därför också som mindre i omfattning.

Tider	Aktiviteter	Kommentarer
5.30-	Steg upp, satte på kaffe	
5.30-6.00	Duschade, tvättade håret	
6.00-6.30	Läste tidningen, åt frukost	
6.30-7.00	Lagade frukost till barnen, väcker barnen	
7.00-7.30	Barnen äter frukost	
7.30-7.45	Hjälper barnen med kläder och tvättning	
7.45-7.50	Sandra går till skolan	
7.50-8.10	Diskar, klär på Erika	Stressigt
8.10-8.15	Cyklar till Erikas dagis	
8.14-8.26	Är på dagis	
8.26-8.32	Cyklar till dagisjobbet	Kom för sent. Stressigt
8.32-12.30	Jobbar. Samling, utevistelse, aktiviteter, middag	
12.30-13.00	Middag	
13.00-14.00	Planering för nästa vecka	
14.00-15.00	Jobbar	
15.05-15.10	Cyklar till dagis Erika	Pratar med personalen om blockaden och föräldramötet
15.20-15.25	Cyklar till fritan,	Leker med barnen + andra aktiviteter
15.45-15.50	Cyklar hem	Tittar på Saras läxa
15.50-16.15	Leker med Erika, tittar på posten, bäddar	
16.15-16.35	Pratar med Sandra, leker med Erika	
16.40-17.15	Dammsuger. Mamma ringer	
17.15-17.50	Lagade mat. Tvättar en maskin	Per badar Erika
17.50-18.20	Åt, diskade	Britt ringer om gymnastiken
18.20-18.50	Hjälper Sara med läxan	Per nattar Erika
18.50-19.30	Lägger fram kläder till nästa dag. Nattar Sara	
19.30-20.30	Hänger upp tvätt, rymmer upp. Stryker tvätt	
20.30-20.45	Fikar. Per och jag pratar	
20.45-23.00	Tittar på TV, löser korsord	
23.00	Gick och la mig	

Figur 2. Barnsköterskan Mias tidsdagbok (tisdag). Källa: Friberg 1990.

karaktäristiska drag i olika gruppers sätt att leva. Det är inte en godtycklig gruppindelning vilken som helst utan den är kopplad till försörjningsförhållandena, till den struktur som samhällets organisation av produktion och reproduktion bildar. På grundval av det material som samlats in i studierna (Friberg 1990, 1991) kan den kvinnospecifika varianten av till exempel karriärlivsformen ges följande innehåll.²

Karriärlivsformen

Den kvalificerade arbetskraft som tar hand om ledningsfunktioner och specialistuppgifter i ett företag utgör basen i den karriärbundna livsformen. För dem står det avlönade arbetet för självförverkligande. Fritiden kompletterar och ger den avkoppling som behövs för att man ska lyckas på jobbet. Arbetet är en kvalificerad insats som innebär att man känner sig manad att "bära med sig arbetet hem".

För kvinnorna i karriärlivsformen kan arbetet liknas vid ett engagemang, som de frivilligt sökt sig till, men som de av brist på tid och goda praktiska lösningar ofta uppfattar som alltför stressigt och krävande. Kvinnor har nämligen inte på samma sätt som män en uppbackande familj att ta spjörn emot. Det är inte självklart att dessa kvinnor stakar ut en karriär i den meningen att de ser sig själv i en chefsroll. Snarare är det expertrollen och den kvalificerade insatsen de eftersträvar. De är inställda på att arbeta heltid och kanske mer därtill. Det förväntar sig arbetsgivaren av dem; det ingår i förutsättningarna. De upplever det emellertid som en stor trygghet att de har rätt till deltidsarbete när barnen är små, om barnen under en period behöver att de förkortar sin arbetstid. De förknippar sin person starkt i förhållande till sitt yrke och har därför stora krav på att utvecklas och vill inte vänta tills barnen blir stora. De har ambitioner att vidareutbilda sig och byta till mer kvalificerade arbetsuppgifter när det faller sig lämpligt i förhållande till deras yrkesutveckling.

De vill inte låta sig styras av en traditionell husmorsroll eller av familjens och barnens krav på dem. Det innebär inte att de ignorerar sina barn. De har höga ambitioner på dem och deras utveckling. De prioriteringar dessa kvinnor ändå tvingas göra av brist på tid och ork kommer tydligast fram i förhållande till hushållsarbetet, som de hanterar i förhållande till den tid som står till förfogande. Vissa traditionella husmorssysslor betraktar de som en hobby att ägna sig åt om de får tid, lust och ork eller något att göra tillsammans med barnen för nöjes skull. Vissa försöker kompensera sin brist på tid med att köpa tjänster som fönsterputsning och annan städning. De har mestadels uttalade förväntningar på delat ansvar för hem och barn med sina män.

Störst chans för att ett par ska dela hushållssysslor likvärdigt verkar det vara om kvinnan och mannen har lika hög position i arbetslivet. Kvinnorna i karriärlivsformen vill ha allt här och nu. De kan inte låta karriären vänta tills barnen vuxit upp, även om de inte ser sig själva som chefsembryon. Anita som beskrevs tidigare är uppenbart en representant för dessa kvinnor.

Andra livsformer

På motsvarande sätt kan exemplifieringar och typologiseringar ske av andra livsformer. Mia, vars dagbok återges ovan, lever i en *lönearbetarlivsform*. I den tillstår man mer öppet att jobbet är en inkomstkälla som gör det möjligt att leva det riktiga livet utanför arbetstiden. Arbetet ger lön och kamratskap. Fritiden ger identitet och för kvinnors del är den i stora stycken uppbounden av nödvändigt hemarbete. Detta är en direkt kontrast till karriärlivsformen. Kvinnorna i lönearbetarlivsformen har låg formell utbildning och arbetar som industriarbeterskor, sjukvårdsbiträden, butiksbiträden, lokalvårdare osv. och utgör en mycket stor grupp på arbetsmarknaden till skillnad från kvinnorna i karriärlivsformen.

Många kvinnor har en mellanställning på arbetsmarknaden erhållen genom en god yrkesutbildning, till exempel förskollärare, lågstadielärare, sjuksköterskor och administratörer. Deras mål är att förena en god och utvecklande arbetsinsats i förvärvslivet under sitt livslopp med en ansvarsfull inställning till att sköta hem och familj. Man skulle kunna påstå att dessa kvinnor är ett resultat av moderniseringsprocessen i den meningen att de senaste decenniernas snabba samhällsutveckling erfordrade en välutbildad yrkeskår. Det rör sig i stor omfattning om traditionella kvinnliga ansvarsområden som professionaliserats, bedrivs i offentlig regi och fortfarande är kvinnogöra. Jag har etiketterat dem som en *mellanlivsform* eller en *balanserade livsform* som har drag från både karriärlivsformen och lönearbetarlivsformen men med en egen och unik profil och med offentliga sektorn som en viktig bas för sin framväxt. Om den verkligen bör kallas en egen livsform – en egen analytisk kategori – bör diskuteras mer teoretiskt, men som deskriptiv kategori är den absolut nödvändig, eftersom en mycket stor grupp kvinnor på den svenska arbetsmarknaden har sin tillhörighet här (Friberg 1990).

Kvinnorna i karriärlivsformen är förhållandevis få till antalet. Detsamma gäller de kvinnor som lever i små/familjeföretagarlivsformen. I denna livsform är kvinnorna medhjälpare eller självständiga egenföretagare. Den fritt disponerade tiden, som kännetecknar denna livsform, fylls med nödvändigt arbetet. Arbeta och fritid flyter ihop. Familjeanpassningen är stor oavsett om kvinnan är medhjälpare eller driver ett eget företag. Målet är att verksamheten ska gå bra men det verkar som om kvinnors företagande inte till varje pris går ut på att expandera och göra vinst utan just är till för att man ska syssla med något meningsfullt som kan bidra till familjens försörjning (Friberg 1991).

Genom att noggrant penetrera det dagliga livet och dess villkor kan den schablonmässiga bilden

av kvinnor som en enhetlig grupp spräckas upp. Detta är en viktig insikt. Risker är annars att *en* livsform får representera det goda livet åt vilka alla strävar. Under det senaste decenniet har till exempel karriärlivsformen och småföretagarlivsformen haft stark ideologisk attraktionskraft i jämställdhetsdebatten.

Kvinnor försätts i likartade situationer

Samtidigt som livsformsanalyserna påvisar att kvinnors liv inte är ett och detsamma kan man iakttä att kvinnor har gemensamma intressen över livsformsgränserna. De konfliktsituationer kvinnor måste hantera i sin vardag visar det. Dessa konfliktsituationer – organisatoriska stötestenar med ett tidsgeografiskt bildspråk – som kvinnor och även deras familjer är tvungna att hantera på ett eller annat sätt och de lösningar de kommer fram till leder in vardagen i bestämda banor. Organisatoriska stötestenar är den process som uppstår när projekt trasslar in sig i varandra så att tidsmässiga omdisponeringar eller val av ett projekt före ett annat tvingas fram. Allmänna kännetecken för de organisatoriska stötestenar, som förvärvsarbetande kvinnor med barn ställs inför, kan sammanfattas med

att kvinnor vill känna sig säkra på att barnen har det bra;

att de har problem med att få tiden att räcka till;

att de oroar sig för hur de ska orka med de olika sysslor som måste utföras.

Det är detta som ligger dem närmast hjärtat och det antyder att familjen och barnen är meningen med livet. Detta måste omsättas på ett praktiskt plan i kvinnors handlande. Konkreta exempel på organisatoriska stötestenar är: att fatta beslut om arbetstidens omfattning, typ av barnomsorg, hemarbetets organisering och arbetsfördelning och att försöka få tid över till sig själv. Som synes handlar det i hög grad om tid, ork och barnens bästa.

För att få vardagen att fungera något så när friktionsfritt, trots alla måsten och småkonflikter

som ska redas ut varje dag, kan en del få hjälp från släktingar, vanligare i lönearbetarlivsformen än i karriärlivsformen. Många mormödrar och farmödrar utgör stöttepelare som får livet att flyta smidigare och marginalerna att tänjas. Det finns en outtalad överenskommelse om att den hjälpen ska återgäldas. Ibland inträffar det innan döttrarna hunnit få de år av barnfrihet och mindre bundenhet som de drömt om.

Mina studier pekar på att alla förvärvsarbetande kvinnor med barn har att bemästra likartade situationer, vilka har sitt ursprung i den livsfas de befinner sig i men också i den patriarkala ordningen. Kvinnor får således tackla liknande problem oavsett livsform och därför kan de också känna igen sig i varandra över livsformsgränserna. Men hur kvinnor löser sina problem rent praktiskt varierar – lösningarna är livsformsspecifika. De materiella omständigheterna men också hur man förhåller sig till förvärvsarbete, hushållsarbete, moderskap etc. avgör.

Sett i ett livscykelperspektiv utvecklar kvinnor mestadels en *anpassningsstrategi* som får olika uttryck beroende på livsformstillhörighet. I detta begrepp innefattas relationen till den egna mannen och manssamhället (patriarkatet). Det innebär att kvinnor gör det bästa av situationen. De tar stor hänsyn till barnen och familjelivet. Andra familjemedlemmars projekt väger mycket tungt i vågskålen vid beslut om vad som måste göras. De anser sig emellertid sällan förtryckta, eftersom deras val är gjorda av kärlek. Men i kärleksbevis kan finnas inslag av tvång, vilket är svårt att genomskåda för den som är involverad. Därför döljer kvinnor snarast sin underordning. I den mån de vill påtala både sin egen och andra kvinnors sämre villkor pekar de ut arbetsplatsen och jämför sig med den manliga arbetskraften där. Det är också de kvinnor som direkt arbetar ihop med män som jämför sig med dem och som lägger märke till kvinnors tillkortakommande.

Men dagens kvinnor gör alltmer anspråk på en rättmätig del av samhällets resurser och har stora förväntningar på en kvinnovänlig politik. Svaret på kvinnornas krav i 1991 års valdebatt präglades mer av en patriarkal omsorg om kvinnor hopkopplade med barn (föräldrapenning, vårdnadsbidrag) än om kvinnors frigörelse och köns lika värde. Det är därför en grannliga uppgift för planerare av olika professioner att till exempel utforma den fysiska strukturen så att dagens kvinnor avlastas sin arbetsbörda. God funktion är oerhört central även om det inte avspeglas i arkitekturen just nu (?).

För att exemplifiera med en av de organisatoriska stötestenarna nämligen "tid för egen del" betonade många kvinnor behovet av tid för sig själv eller egna stunder, starkast kvinnorna i karriärlivsformen. Kvinnorna i lönearbetarlivsformen skilde inte lika noga på tid för sig själv respektive för familjen. Det finns emellertid kvinnor av alla kategorier som för att få en egen stund stiger upp en timme före resten av familjen för att få dricka kaffe och läsa tidningen i lugn och ro på morgonen. En inbjudande frukostplats (med morgonsol?) är eftertraktansvärt bland dem. Det finns andra kvinnor som bara kan få en egen stund på jobbet. Bra pausrum, gymnastik på arbetstid (motionsrum) är därför viktiga kvinnokrav. Resan till/från jobbet kan ge den stunds återhämtning som fordras för att orka med vardagen. Resan är inte bara en förflyttning. Planerare av kollektivtrafik bör därför lägga vikt vid bekvämlighet; inga byten, garanterad sittplats etc.

Genom omsorgsfulla analyser av detta slag kan ökad kunskap om kvinnors vardag fås. Tidsgeografen kan vara ett hjälpmedel i det sammanhanget. Med den som grund kan man sortera i alla de små och stora händelser som passerar revy i människors liv. Genom att koppla samman tidsgeografen med livsformsanalyser kan förståelsen fördjupas och aktivitetsmönstrens logik och sammanhang avslöjas.

Noter

- ¹ För en introduktion till tidsgeografi se t. ex. Carlestam & Sollbe (red.) 1991; Ellegård 1990; Hallin 1989; Hägerstrand 1972.
- ² Utgångspunkten är en uppdelning av hushållet på kön, där typologiseringen håller fram den kvinnliga partens specifika villkor. Analysen är också avgränsad till förvärvsarbete kvinnor. Förvärvsarbete är det dominerande försörjningssättet i Sverige, även för kvinnor. Det

motiverar varför Rahbek Christensens husmorslivsform och representationshustrulivsform (baglandskvinders livsform) inte följts upp även om det kan finnas fog för att diskutera på vilket sätt dessas praxis också finns i de kvinno-specifika varianterna av andra livsformer (för utförligare kommentarer se Friberg 1990).

Referenser

- Björnberg, Ulla & Bäck-Wiklund, Margareta (1987): *Vardagslivets organisering i familj och närsamhälle*, Göteborg: Daidalos.
- Carlestam, Gösta & Sollbe, Barbro (red.) (1991): *Om tidens vidd och tingens ordning. Texter av Torsten Hägerstrand*, Stockholm: Byggeforskningsrådet.
- Ellegård, Kajsa (1990): *Tidsgeografiska aspekter på samhällsförändringar*, Occasional papers 1990:3, Göteborg: Kulturgeografiska institutionen.
- Friberg, Tora (1990): *Kvinnors vardag. Om kvinnors arbete och liv. Anpassningsstrategier i tid och rum*, Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner, avhandlingar 109. Lund University Press.
- Friberg, Tora (1991): *Att göra det bästa av situationen. Kvinnor på landsbygden som fått etableringsstipendium – om det kvinnliga småföretagandets villkor*, Jordbruksverket, Landsbygdsutveckling, Rapport 1991:9.
- Hallin, Per Olof (1989): *Tid för omställning – om hushålls anpassningsstrategier vid en förändrad energisituation*, Meddelanden från Lunds universitet, Geografiska institutionen, avhandlingar 105, Lund University Press.
- Hägerstrand, Torsten (1972): "Om en konsistent, individorienterad samhällsbeskrivning för framtidstudiebruk", i *Att välja framtid*, SOU 1972:59.
- Hägerstrand, Torsten (1985): "Time-Geography: Focus on the Corporeality of Man, Society and Environment", i *The Science and Praxis of Complexity*, The United Nations University.
- Hägerstrand, Torsten & Lenntorp, Bo (1974): "Samhällsorganisation i tidsgeografiskt perspektiv", i *Ortsbundna levnadsvillkor*, Bilaga 2: Ortsystem och levnadsvillkor, SOU 1974:2.
- Højrup, Thomas (1983): *Det glemte folk. Livsformer och centraldirigering*, Statens Byggeforskningsinstitut, Hørsholm.
- Lindqvist, Mats & Wikdahl, Magnus (1982): "Kultur och klass. En diskussion kring teori och metod i studiet av klassspecifika kulturmöster", i *Nord-Nytt, Nordisk tidskrift för folklivsforskning* 13.
- Rahbek Christensen, Lone (1987): *Hver vore veje*, Etnologisk Forum, Odense.
- Denna artikel har granskats vetenskapligt av minst två av de lektörer som anges på sidan 172.

Tora Friberg arbetar som forskare vid Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi vid Lunds universitet. Hon disputerade nyligen på avhandlingen *Kvinnors vardag. Om kvinnors arbete och liv. Anpassningsstrategier i tid och rum*, som recenseras i detta nummer.

Linoletttryck av Matti Multanen

